

В. К. МАРОЗ

г. Мінск, Акадэмія Міністэрства
ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь

АСПЕКТЫ КАНЦЭПТУАЛЬНАГА ПАДЫХОДУ ДА ВЫВУЧЭННЯ БЕЛАРУСКАГА ІМЕНАСЛОВА

Даследаванне прозвішчаў, якія выступаюць спадчыннымі найменнямі, надзеленымі важнымі грамадска-прававымі функцыямі, у тэорыі і практыцы сучаснага мовазнаўства набыло значную актуалізацыю. У межах заяўленай тэмы ўвага скіравана на аналіз беларускага іменніка ў яго гістарычным і сучасным функцыянальным аспекце. Антрапаніміка як навуковая галіна, якая даследуе функцыянальную і моўную адметнасць уласных найменняў, мае выразны міждысцыплінарны характар. У артыкуле на канкрэтным матэрыяле паказана, што вытлумачэнне паходжання і функцыянавання значных пластоў нацыянальных антрапонімаў абавіраецца не толькі на шырокае кола звестак мовазнаўчага характару, але і дапаўняецца факталогіяй сумежных навуковых галін. З улікам таго, што ўласныя імёны ў слоўнікавым складзе мовы ўтвараюць функцыянальна і сацыяльна адметны пласт лексікі, вывучэнне іх семантыкі, фанетыкі, арфаграфіі, словаўтварэння, марфалогіі, сінтаксісу спалучаецца са звесткамі такіх галін навукі, як геаграфія, гісторыя, этнаграфія, сацыялогія. Высновы адносна кожнага прозвішча неабходна рабіць з улікам фактараў гісторыка-культурнага і часовага характару.

Антрапаніміка як галіна навукі, якая вывучае ўласныя імёны людзей, імёны па бацьку, прозвішчы, мянушкі, псеўданімы, крыптонімы, іх узнікненне, паходжанне, развіццё, функцыянаванне, займае належнае месца ў беларускім мовазнаўстве. Вынікі сістэмнага даследавання беларускіх прозвішчаў акумуляваны ў працах М. Бірылы, І. Гапоненкі, М. Грынבלата, Ю. Гурскай, А. Каўруса, В. Лемцюговай, І. Лепешава, В. Ляшчынскай, У. Лякіна, В. Рагаўцова, А. Рогалева, Г. Семяньковай, А. Станкевіч, П. Сцяцко, А. Шатун, З. Шведавай, І. Шумскай, В. Шура, У. Юрэвіча, Ф. Янкоўскага і інш. Паводле праведзеных падлікаў, больш за 90% беларускіх антрапанімаў уведзена ў навуковы зварот: прааналізавана і растлумачана іх паходжанне з выяўленнем спрадвечна беларускай і запазычанай асноў, падрабязна апісаны тыпы і спосабы словаўтварэння [1].

Агульная ж колькасць лексічнага складу беларускіх прозвішчаў не паддаецца хоць бы якому дакладнаму падліку найперш таму, што само паняцце “беларускае прозвішча” пакуль што не атрымала вызначанай дэфініцыі. Канцэптуальна гэтае пытанне разглядаецца з улікам нацыянальнай прыналежнасці носьбітаў прозвішча, этымалагічнага аналізу лексічнай асновы (спрадвечна беларускай ці запазычанай), словаўтваральных паказчыкаў, якія фарміруюць нацыянальную антрапанімічную сістэму. Але, як выяўляецца, ні паасобку, ні ў сукупнасці такія падыходы не дазваляюць акрэсліць кола слоў, што ахапілі б увесь разнастайны склад беларускага іменаслова. Праілюстраваць гэта можа хоць бы такое радаводнае дрэва: *Клімовіч* па бацькавай лініі *Сагайдакевіч* – *Сагайдак* – *Галяновіч* – *Бычкевіч* – *Саліцкі*; па матчынай – *Жыжыч* – *Курыла* – *Жыбуль* – *Ваўчонак*. Прозвішчы на *-іч* – *Клімовіч*, *Сагайдакевіч*, *Галяновіч*, *Бычкевіч* – лакалізуюцца ў заходніх рэгіёнах Беларусі і гістарычна ўзыходзяць да іменніка беларускай шляхты. *Сагайдак* і вытворнае ад яго *Сагайдакевіч* вызначаюць родавую лінію беларускіх татарцаў. З іменніка гараджан ці сялян *Ваўчонак*, *Курыла*, *Жыбуль*: у першым суфікс *-онак* указвае на Віцебскі рэгіён; *Курыла*, *Жыбуль* – апелятыўныя найменні, утвораныя семантычным шляхам ад імя *Курыла* / *Кірыла* і ад агульнага назоўніка *жыбуль(ка)*. *Жыжыч* узыходзіць да міфалагічных часоў і суадносіцца з захавальнікам агню і кавальскага рамяства *Жыжалем*.

Такім чынам, гаварыць пра базавую мадэль беларускіх прозвішчаў, як гэта прынята адносна моў з аднароднымі антрапасістэмамі, не выпадае з прычыны “стракатасці прозвішчных

тыпаў” [2]. Разам з тым, улічваючы наяўнасць прозвішчаў з аднолькавымі словаўтваральнымі фармантамі на дастаткова шырокім арэале беларускага памежжа з іншымі народамі, можна ўносіць карэктывы ў вызначэнне нацыянальнай прыналежнасці пэўных антрапанімічных пластоў. Так, прозвішчы на *-скі, -цкі, -овіч, -евіч, -іч* традыцыйна адносяць да польскіх паводле паходжання, з фармантамі *-энка, -енка, -анка* – да ўкраінскіх, на *-ін, -ын, -оў, -еў, -ёў* – да рускіх.

Паводле назіранняў Ф. Янкоўскага, прозвішчы на *-овіч, -евіч, -іч* ужываліся і ўжываюцца і ў беларусаў, і ў палякаў. Але ў польскай мове яны спрадвечна канчаліся на *-іц* (параўнай са словамі ў польскай мове *pies, nos*). З XVI–XVIII стст. польскія прозвішчы на *-іц* амаль выцесніліся беларускімі на *-іч*: у польскай мове сталі гаварыць і пісаць *Chodkiewicz, Szymonowicz, Klenowicz, Bialokozowicz* [3]. Адносна заўвагі пра тое, што з XVI–XVIII стст. польскія прозвішчы на *-іц* амаль выцесніліся беларускімі на *-іч* можна выказаць наступнае. Войны паміж Рэччу Паспалітай і Маскоўскай дзяржавай (1632 – 1634, 1654 – 1667) прывялі да масавага перамяшчэння ў XVI–XVII стст. беларускай шляхты з прозвішчамі на *-іч / -овіч / -евіч* ва ўсходнія рэгіёны Каралеўства Польскага, што і выклікала асіміляцыю польскамоўных прозвішчаў на *-іс (-іц)*. Такім чынам, прозвішчы на *-овіч* і *-іч*, шырока адлюстраваныя ў напісаных па-беларуску пісьмовых помніках (такая форма надавалася спадчынным прозвішчам пры атрыманні шляхецкіх прывілеяў у часы Вялікага Княства Літоўскага), гіпатэтычна прызнаюцца ўласна беларускімі паводле словаўтварэння.

Гістарычны вектар масавага перамяшчэння рамеснікаў-гараджан з беларускіх этнічных земляў на працягу XVI ст. праз няспыннымя войны паміж Вялікага Княства Літоўскага і Маскоўскай дзяржавай (1492 – 94, 1500 – 03, 1507 – 1508, 1512 – 1522, 1534 – 37) стаўся вынікам актыўнага назавапашвання антрапонімаў на *-аў/-оў/-еў, -ін, -ын* у рускім іменніку. А ў Вялікім Княстве Літоўскім з прычыны такой міграцыі да прадстаўнікоў рамеснага люду адышлі прозвішчы шляхецкага стану. Параўнальны аналіз асноўнага складу віцебскіх прозвішчаў ганчароў, кацельнікаў, шаўцоў, кавалёў і інш., зроблены Г. Мезенка на аснове складзенага ў Віцебску па-беларуску і запісанага лацінкаю інвентару 1641 г. (“Инвентарь целого города Его Королевской милости Витебска с принадлежащими ему некоторыми доходами и землями Ярошем Маскевичем Дворянином Его Королевской Милости при придании права Магдебурского списанный в году 1641 7 дня”, і спіса прозвішчаў гараджан на 1812 г. (“Список

жителей Витебска 1812 г.”) паказаў, што колькасць прозвішчаў на *-скі/-цкі, -оўскі /-еўскі, -інскі* толькі ў Віцебску за час паміж 1641 і 1812 гг. падвоілася [4].

На прозвішчы з суфіксамі *-ін, -ын, -оў, -еў, -ёў*, утвораныя ад прыналежных прыметнікаў, звяртаў увагу Я. Карскі як на “выдатную” з’яву беларускай летапіснай традыцыі (*брат Олгирдавъ, пана Спытковая, братов скиргаиловых*) [5]. Такая словаўтваральная мадэль прозвішчаў застаецца адной з самых значных і ў сучаснай беларускай антрапанімічнай сістэме: *Калінін, Капусцін, Русінаў, Пыльчанкоў, Палуянаў, Лісаў, Астанаў, Канюхоў, Сулімаў, Харытонаў* і інш.

У аспекце функцыянавання народна-дыялектнай формы мовы захоўвае актуальнасць праблема назапашвання і вывучэння рэгіянальнага тапанімікону з прымяненнем этымалагічнага і словаўтваральнага прынцыпаў. Да прыкладу, прозвішча *Сяледчык* па форме можа разглядацца як апелятыўнае ўтварэнне: *сялед*+суфікс *-чык*. Паводле найўнай (народнай) этымалогіі, яно суадносіцца з лексэмамі *сяледчык* ‘гальштук’ (назоўнік мужчынскага роду *разм.*) ці *сяледчык* ‘селядзец’ (назоўнік мужчынскага роду). Па назве ж вёскі *Сяледчыкі* (ад 1972-га года яна ў складзе вёскі Вязынка) гэтае прозвішча айканімічнага паходжання.

Беларуская антрапаніміка паводле паходжання ўзыходзіць як да спрадвечнабеларускай асновы, так і запазычанняў з іншых моў (славянскіх, неславянскіх). Так, прозвішча *Суржык* прыйшло ў беларускі іменнік з Украіны. *Суржык* (укр.: *суржик*, ад *сурожь* – “сумесь рознага зерня з жытам”) – моўны феномен змешанай рускай і ўкраінскай мовы на ўсіх узроўнях – лексічным, фанетычным, марфалагічным, сінтаксічным. У беларускай мове аналагам такой з’явы (змешанага беларуска-рускага / руска-беларускага маўлення) выступае *трасянка*.

Як вядома, уласныя найменні не валодаюць лексічным значэннем, а толькі выконваюць намінацыйна-ідэнтыфікацыйную функцыю і служаць для вылучэння (называння, абазначэння) аб’екта, з якім яны суадносяцца. Тым не менш антрапаніміка прызнаецца перш за ўсё лінгвістычнай навукай. Антрапанімічны матэрыял дае ўказанне на шмат якія не зафіксаваныя іншымі крыніцамі факты гісторыі, культуры, мовы народа. У мовазнаўчай галіне вывучэнне ўласных найменняў непасрэдна суадносіцца з дыялекталогіяй, гісторыяй і сучасным станам мовы. Захоўваецца цесная сувязь прозвішчаў з рэаліямі таго грамадства, якое стварыла імёны тыпу

Статут / Статута, Крыванос / Насовіч / Носевіч / Носавіч, Жаваранак / Жаваранка, Лішак / Лішка, Капейка / Капіца і інш. Паглыбленне праблематыкі даследавання беларускіх прозвішчаў магчымае праз выхад на шырокую факталогію народна-дыялектнай мовы і прыцягненне да аналізу звестак гістарыяграфіі. Забяспячэнню гэтага працэсу будзе спрыяць актуалізацыя вывучэння рэгіянальнага антрапанімікону ў суаднесенасці з фактарамі мовазнаўчага і экстралінгвістычнага характару.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Шур, В. Пра паходжанне і некаторыя мадэлі беларускіх прозвішчаў / В. Шур // Роднае слова. – 2021. – № 5. – С. 38.
- 2 Гапоненка, І. Што такое беларускае прозвішча / І. Гапоненка // Роднае слова. – 2017. – № 10. – С. 28.
- 3 Янкоўскі, Ф. Беларуская мова / Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац. – Мінск : Выш. школа, 1978. – 336 с.
- 4 Беларуская антрапанімія : вучэбны дапаможнік / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.
- 5 Карский, Е. Ф. О языке так называемых литовских летописей / Е. Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1962. – С. 208–250.

The study of surnames, which are hereditary names endowed with important social and legal functions, has become very relevant in the theory and practice of modern linguistics. Within the framework of the stated topic, attention is paid to the analysis of Belarusian anthroponyms in their historical and modern functional aspect. Anthroponymy as a scientific field that studies the functional and linguistic differences of proper names has a clear interdisciplinary nature. The article on specific material shows that the explanation of the origin and functioning of significant layers of national anthroponyms is based not only on a wide range of linguistic data, but also supplemented by facts from related fields of science. Given that proper names in the vocabulary of the language form a functionally and socially distinctive layer of vocabulary, the study of their semantics, phonetics, spelling, word formation, morphology, syntax is combined with data from such branches of science as geography, history, ethnography, sociology. Conclusions on each surname should be made taking into account historical,

cultural and temporal factors.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ